

JOLANTA JUŹWIAK

Instytut Ekonomiki Rolnictwa
i Gospodarki Żywnościowej – PIB
Warszawa

GOSPODARSTWA ROLNE NA TERENACH ONW¹

Wstęp

Obszary o niekorzystnych warunkach (ONW) zajmują około 54% użytków rolnych naszego kraju. Prowadzi na nich działalność rolniczą około 61% wszystkich gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha użytków. Niewiele jednak wiadomo o ich potencjale wytwórczym, organizacji produkcji, uzyskiwanych wynikach i perspektywach rozwoju.

Jedyne dostępne opracowanie dotyczące charakterystyki gospodarstw z terenów ONW W. Józwiaka, G. Niewęglowskiej i T. Czekaja, zatytułowane „Zachowania gospodarstw działających na obszarach o niekorzystnych warunkach”, oparte zostało częściowo na niepełnych źródłach. Wykorzystano bowiem materiały zaczerpnięte z Polskiego FADN² w chwili, kiedy nie zgromadzono jeszcze danych z 2004 roku ze wszystkich gospodarstw rolnych objętych tym systemem. Pozyskane w ten sposób liczby oraz rachunki ekonomiczne dla rolnictwa (RER), które dotyczyły 2004 roku, wykorzystano następnie do szacowania dochodów gospodarstw położonych na podstawowych rodzajach terenów ONW (obszary górskie i nizinne).

Obecnie istnieje dostęp do danych liczbowych zgromadzonych we wszystkich gospodarstwach rolnych osób fizycznych, które były objęte systemem Polskiego FADN w 2004 roku. W opracowaniu tym przedstawiono ich analizę, z podziałem na funkcjonujące na terenach ONW i znajdujące się w lepszych warunkach przyrodniczych (gospodarstwa pozostałe). Mankamentem opracowania jest to, że nie uwzględnia ono rodzajów obszarów ONW i że nie dotyczy gospodarstw o wielkości poniżej 2 ESU. Oznacza to, że analizą objęto zaledwie 40% gospodarstw rolnych, największych i najlepiej funkcjonujących.

¹ Opracowanie wykonane w ramach programu wieloletniego „Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej”, realizowanego w IERiGŻ – PIB; zadanie nr 4013 pt. „Sytuacja ekonomiczna i aktywność gospodarza różnych grup polskich gospodarstw rolnych”.

² Farm Accountancy Data Network = sieć gospodarstw prowadzących rachunkowość.

Metodyka analiz

Badaniem objęto 11 898 gospodarstw prowadzących rachunkowość w ramach Polskiego FADN, w tym 5 739 gospodarstw położonych na terenach ONW i 6 159 gospodarstw położonych poza tym obszarem. W pierwszej części opracowania poddano analizie obie te podgrupy gospodarstw. W części drugiej natomiast badano grupy gospodarstw wydzielonych na podstawie typów rolniczych i ekonomicznej wielkości gospodarstw.

Typ rolniczy gospodarstwa określany jest na podstawie udziału wartości standardowej nadwyżki bezpośredniej (SNB). Jest to nadwyżka bezpośrednia obliczona dla każdego z regionów kraju i danego okresu, uwzględniająca lokalne ceny, plony, wydajności jednostkowe zwierząt oraz koszty. Dla poszczególnych rodzajów produkcji rolniczych (pszenica, szkółka drzew owocowych itd.) prowadzonych w gospodarstwie istnieją odpowiednie współczynniki standardowej nadwyżki bezpośredniej. Gospodarstwa, w których udział danego rodzaju działalności przekracza 2/3 całkowitej jej wartości, nazywane są gospodarstwami specjalistycznymi (np. sadownicze i trzodowe), w innych przypadkach jest mowa o typach mieszanych. Wyróżnia się 8 podstawowych typów rolniczych.

Wielkość ekonomiczna gospodarstwa rolnego jest to suma wartości standardowych nadwyżek bezpośrednich wszystkich działalności prowadzonych w danym gospodarstwie. Jest ona wyrażona w europejskich jednostkach wielkości (European Size Unit – ESU). Wartość 1 ESU odpowiada kwocie 1 200 euro.

Roczna jednostka pracy (AWU = Annual Work Unit, czyli jednostka przeliczeniowa pracy) jest ekwiwalentem czasu przepracowanego przez 1 osobę pełnozatrudnioną w ciągu roku w gospodarstwie rolnym. 1 AWU to równowartość 2200 godzin pracy własnej i najemnej rocznie.

W ramach łącznych nakładów pracy wyróżniono nakłady pracy własnej rolników i członków ich rodzin. Do określenia wielkości nakładów ich pracy użyto jednostki FWU (Family Work Unit = przeliczeniowa jednostka pracy rodziny).

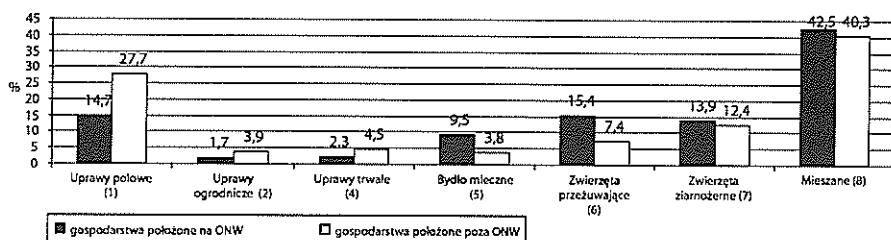
Sztuka przeliczeniowa LU (Livestock Unit = jednostka przeliczeniowa inwentarza żywego) służy do wyrażania pogłowia zwierząt w gospodarstwie. 1 LU odpowiada jednej krowie.

Analizą objęte zostały gospodarstwa: średnio małe (8-16 ESU), średnio duże (16-40 ESU) oraz duże (40-100 ESU) o różnych typach rolniczych (pominięto wśród nich grupy niedostatecznie licznie reprezentowane, liczące mniej niż 15 gospodarstw).

Analiza wstępna

Z charakterystyki struktury gospodarstw różniących się typami produkcji, przedstawionych na rys. 1, wynika że gospodarstwa z terenów ONW cechuje większy udział typów związanych z chowem zwierząt. Chów ten jest też powszechny w gospodarstwach o typie mieszanym, który cechuje łączenie produkcji roślinnej z produkcją zwierzęcą.

Większy udział gospodarstw z dominacją lub dużym udziałem produkcji zwierzęcej w gospodarstwach z terenów ONW jest dość oczywisty: gospodarstwa te funkcjonują bowiem przede wszystkim na złej jakości glebach, co wymaga dużego nawożenia organicznego, by zapewnić przynajmniej znośny poziom plonów uprawianych roślin. Produkcja zwierzęca i związana z nią uboczna produkcja obornika jest w tej sytuacji rozwiązaniem pożądanym.

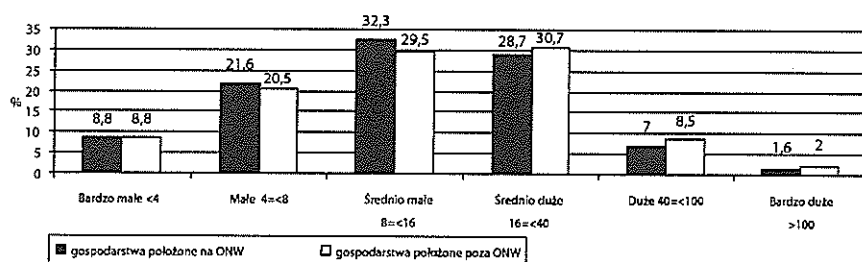

Rys. 1. Udział gospodarstw różniących się typami produkcji w grupach gospodarstw położonych na i poza terenami ONW

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych z 2004 roku, zaczerpniętych z Polskiego FADN.

Gospodarstwa z pozostałych terenów nastawione są w głównej mierze na produkcję roślinną, bądź nawet na specjalizację w jednym z rodzajów tej produkcji. W ich przypadku jakość gleb nie jest bowiem najważniejszym czynnikiem determinującym typ produkcji.

Podział gospodarstw według wielkości ekonomicznej wskazał na niewielkie różnice pod tym względem występujące na i poza terenami ONW. Różnice te nie przekraczają bowiem w poszczególnych grupach 2,8 punktu procentowego (p.p.).

Rys. 2. Udział gospodarstw różniących się wielkością ekonomiczną w grupach gospodarstw położonych na i poza terenami ONW

Źródło: Jak do rys. 1.

Niewielkie różnice wielkości gospodarstw występujące między obiema analizowanymi grupami wykazują jednak określoną prawidłowość. Można nawet sformułować tezę o zarysowaniu się swoistej tendencji: gospodarstwa większe (o wielkości 16 i więcej ESU) są mniej licznie reprezentowane na terenach ONW niż poza nimi (różnica wynosi 3,9 p.p.).

Efekty uzyskiwane przez gospodarstwa rolne zlokalizowane na terenach ONW nie sprzyjają zatem powiększeniu przez nie wielkości ekonomicznej.

Powyższą konstatację wspierają też liczby zestawione w tabeli 1. Wynika z niej, że potencjał wytwórczy gospodarstw z terenów ONW jest mniejszy, aniżeli potencjał gospodarstw pozostałych. Mniejsze są nie tylko zasoby kapitału i użytków rolnych, ale także nakłady pracy.

Tabela 1

Nakłady pracy oraz zasoby ziemi i kapitału w grupach gospodarstw położonych na i poza terenami ONW (wielkości przeliczone na 1 gospodarstwo)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa		Różnica w procentach [(3-2):2]*100
	na terenach ONW	pozostałe	
1	2	3	4
Nakłady pracy (AWU)	2,0	2,2	+10,0
Obszar użytków rolnych (ha)	28,5	30,3	+6,3
Średnia wartość kapitału (tys. zł)	387,0	455,6	+17,7

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych z 2004 roku, zaczerpniętych z Polskiego FADN.

Różna jest też struktura materialnych czynników produkcji. Gospodarstwa z terenów ONW mają mniejszy udział dodzierżawionych użytków rolnych oraz udział wartości środków obrotowych w całkowitej wartości użytkowanych środków produkcji. Świadczy to pośrednio o nieco większej zachowawczości rolników gospodarujących na terenach ONW, na tle porównywanej grupy.

Gospodarstwa położone na terenach ONW posiadają pogłowie zwierząt liczące 29 jednostek przeliczeniowych (LU), a więc o 16% więcej niż w porównywanej grupie gospodarstw. Obsada zwierząt na 1 ha użytków rolnych w tej pierwszej grupie przekracza nieco 1 LU, co oznacza, że ze znacznym naddatkiem zapewnia minimalny poziom nawożenia organicznego. Obsada zwierząt w gospodarstwach nie położonych na terenach ONW jest mniejsza o około 19% i też spełnia wymogi dostatecznego poziomu nawożenia organicznego.

Tabela 2

**Organizacja produkcji roślinnej i zwierzęcej w gospodarstwach
położonych i nie położonych na terenach ONW**

Wyszczególnienie	Gospodarstwa		Różnica w punktach procentach (3-2)
	na terenach ONW	pozostałe	
1	2	3	4
Powierzchnia UR razem (%)	100,0	100,0	x
w tym:			
zboża	66,2	65,8	-0,4
inne uprawy polowe	10,4	18,9	+8,5
uprawy ogrodnicze	1,4	3,0	+1,6
uprawy trwałe	1,2	1,9	+0,7
sady	1,1	1,8	+0,9
uprawy pastewne	20,8	10,4	-10,4
Liczba sztuk przeliczeniowych zwierząt (%)	100,0	100,0	x
z tego (%):			
krowy	23,5	18,0	-5,5
pozostałe bydło	13,0	11,3	-1,7
owce i kozy	0,4	0,3	-0,1
trzoda chlewna	50,1	55,5	+5,4
drób	12,3	14,4	+2,1
pozostałe zwierzęta	0,7	0,5	-0,2

Źródło: Jak w tab. 1.

Gospodarstwa z terenów ONW cechuje większy udział pogłowia zwierząt przeżuujących (głównie bydła) w całym pogłowiu zwierząt, mniejszy zaś trzody chlewnej i drobiu.

Określone różnice występują też w strukturze powierzchni użytków rolnych. Gospodarstwa z terenów ONW wyróżnia większy udział upraw pastewnych i mniejszy udział takich upraw polowych, jak: rośliny okopowe, przemysłowe i strączkowe. Gorsze warunki gospodarowania wpływają negatywnie na plony uprawianych roślin. Plony pszenicy na terenach ONW są o blisko 16% mniejsze niż w gospodarstwach o lepszych warunkach, plony kukurydzy zaś mniejsze o 11-12%. Mniejsza jest też na tych terenach liczba zwierząt przeżuujących przeliczona na 1 ha powierzchni pastewnej, co pośrednio świadczy o niższych plonach tych upraw. Różnice te wynoszą nawet 1/3 w stosunku do analogicznych parametrów obliczonych dla gospodarstw nie położonych na terenach ONW.

Dochód gospodarstw położonych na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania jest o około 36% mniejszy w porównaniu z dochodami gospodarstw pozostałych. Analogicznie jest z dochodem przeliczanym na jedną jednostkę pracy własnej rolnika i członków jego rodziny (tabela 3).

Tabela 3

Ważniejsze wielkości wynikowe charakteryzujące grupy gospodarstw położonych i nie położonych na terenach ONW

Mierniki i wskaźniki	Gospodarstwa		Różnica w procentach [(3-2):2]x100
	na terenach ONW	pozostałe	
1	2	3	4
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego (zł)	39 623	53 936	+36,1
Dochód na 1 FWU pracy własnej rolnika i członków jego rodziny (zł)	23 036	31 358	+36,1
Relacja kwoty zadłużenia w stosunku do łącznej wartości aktywów (%)	13,1	14,3	+9,1
Relacja inwestycji netto do środków trwałych (%)	1,0	2,1	+1,1 ^a
Saldo przepływu gotówki (zł):			
na działalności operacyjnej (cash flow I)	48 213	67 096	+39,2
na działalności operacyjnej, finansowej i inwestycyjnej (cash flow II)	27 272	35 338	+29,6

^a Różnica w punktach procentowych (3-2).

Źródło: Jak w tab.1 .

Relacja kwoty zadłużenia w stosunku do łącznej wartości aktywów w żadnej z analizowanych populacji gospodarstw nie wskazuje na zagrożenie utratą zdolności kredytowej. Rolnicy z terenów o gorszych warunkach gospodarowania korzystają jednak w nieco mniejszym stopniu ze wsparcia kapitałami obcymi.

Salda przepływów pieniężnych w obu porównywanych grupach gospodarstw wykazują, iż generowały one środki z działalności operacyjnej i przeznaczyły je na inwestycje oraz spłatę zaciągniętych kredytów. Salda te są istotnie mniejsze w gospodarstwach z terenów ONW.

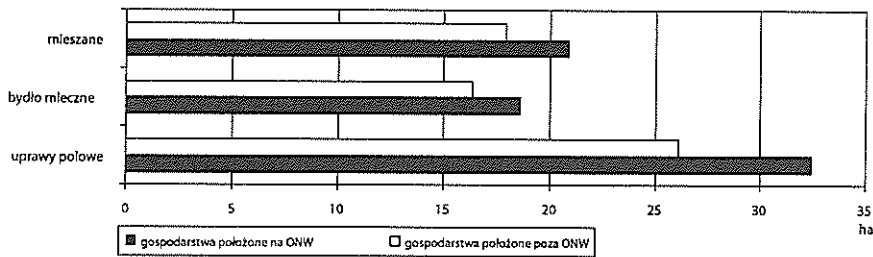
Obie porównywane grupy gospodarstw charakteryzują się reprodukcją rozszerzoną majątku trwałego, jednak wskaźnik reprodukcji (relacja wartości inwestycji netto do wartości środków trwałych) w gospodarstwach z terenów ONW wynosi zaledwie 1% i jest o 1,1 p.p. mniejszy w porównaniu do analogicznego wskaźnika obliczonego dla drugiej analizowanej grupy gospodarstw.

Analiza grup gospodarstw wyróżnionych wg wielkości i typów produkcji

Gospodarstwa o wielkości 8-16 ESU

Wśród analizowanych gospodarstw występują gospodarstwa o wielkości 8-16 ESU i typach: mieszane roślinno-zwierzęce, z uprawami polowymi i z bydłem mlecznym.

Większą powierzchnię użytków rolnych posiadają gospodarstwa położone na terenach ONW (rys. 3). Wśród badanych typów rolniczych dominują wyraźnie pod tym względem gospodarstwa z uprawami polowymi, gdzie obszar UR przypadający na gospodarstwo z terenów ONW jest o prawie 20% większy niż w analogicznych gospodarstwach poza ONW. Najmniejszym areałem użytków rolnych charakteryzują się gospodarstwa specjalizujące się w chowie bydła.

Rys. 3. Powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach o wielkości 8-16 ESU, położonych na i poza terenami ONW

Źródło: Jak do rys. 1.

W gospodarstwach z uprawami polowymi, bez względu na jakość warunków przyrodniczych, pracują średnio 2,1 osoby pełnozatrudnione (tabela 4). W pozostałych analizowanych gospodarstwach znajduje zatrudnienie około 1,8 osoby i są to przede wszystkim rolnicy oraz członkowie ich rodzin. Jest to w głównej mierze związane z dużymi zasobami pracy w rodzinach posiadaczy tych gospodarstw.

Tabela 4

Nakłady pracy ogółem wyrażone w AWU (A) oraz średnia wartość kapitału w tys. zł (B) w grupach gospodarstw o wielkości ekonomicznej 8-16 ESU, położonych i nie położonych na terenach ONW

Typy rolnicze		Gospodarstwa		Różnica w procentach $[(3-2):2] \times 100$
		na terenach ONW	pozostałe	
1		2	3	4
Uprawy polowe	A	2,09	2,13	+1,9
	B	317,5	325,7	+2,6
Bydło mleczne	A	1,85	1,85	0,0
	B	299,6	322,5	+7,6
Mieszane	A	1,8	1,83	+1,6
	B	268,6	273,5	+1,8

Źródło: Jak w tab. 1.

Kolejnym istotnym czynnikiem, oprócz ziemi i nakładów pracy, jest kapitał, którego większe zasoby występują w gospodarstwach spoza obszarów ONW.

W gospodarstwach z produkcją bydła mlecznego główną uprawą są rośliny pastewne. W pozostałych gospodarstwach dominuje natomiast uprawa zbóż, a ich udział wynosi 63-69% ogólnej powierzchni użytków rolnych (tabela 5).

W gospodarstwach zajmujących się głównie produkcją roślinną, produkcja zwierzęca jest bardzo zróżnicowana, występuje tam trzoda chlewna, drób, a w mniejszym stopniu bydło. Podobnie struktura zwierząt przedstawia się w gospodarstwach o mieszanym typie. W gospodarstwach specjalistycznych, ukierunkowanych na chów bydła mlecznego, udział bydła wynosi 96% wszystkich zwierząt.

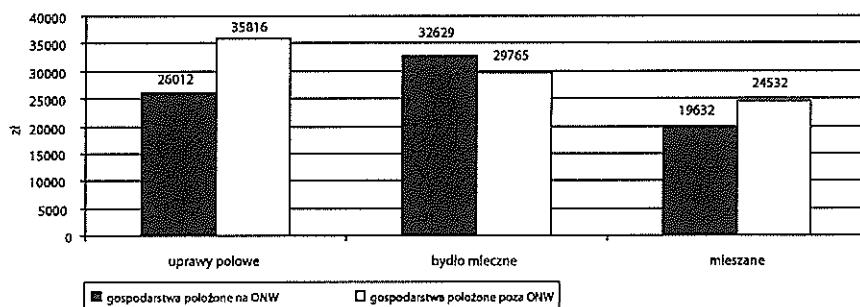
Tabela 5

Organizacja produkcji roślinnej i zwierzęcej w gospodarstwach o wielkości ekonomicznej 8-16 ESU położonych na i poza terenami ONW

Wyszczególnienie	Gospodarstwa położone na terenach ONW			Gospodarstwa pozostałe		
	uprawy polowe	bydło mleczne	mieszane	uprawy polowe	bydło mleczne	mieszane
Powierzchnia UR razem (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym:						
zboża	69,0	41,0	68,1	63,0	50,9	66,8
inne uprawy polowe	15,1	3,8	8,4	23,7	5,4	16,0
uprawy ogrodnicze	5,9	0,1	0,7	6,4	0,5	1,2
uprawy trwałe	1,4	0	0,3	1,5	0,2	0,6
sady	1,4	0	0,3	1,5	0,2	0,6
uprawy pastewne	8,6	55,1	22,5	5,4	43,0	15,4
Liczba sztuk przeliczeniowych zwierząt (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
z tego:						
krowy	18,3	75,9	25,8	19,3	75,6	26,6
pozostałe bydło	21,4	20,2	18,5	22,0	20,3	17,4
owce i kozy	2,6	0	0,7	0,8	0	0,5
trzoda chlewna	45,0	3,3	49,8	42,8	3,7	53,4
drób	9,4	0	4,7	4,6	0	1,6
pozostałe zwierzęta	0,3	0,6	0,5	10,5	0,4	0,5

Źródło: Jak w tab. I.

Większy dochód (rysunek 4) generują gospodarstwa z produkcją mieszaną i z uprawą polową, położone poza ONW (odpowiednio o 27% i 37% w stosunku do gospodarstw położonych na ONW). W gospodarstwach z produkcją zwierzęcą natomiast większy (o około 10%) dochód osiągają gospodarstwa położone na obszarach ONW.

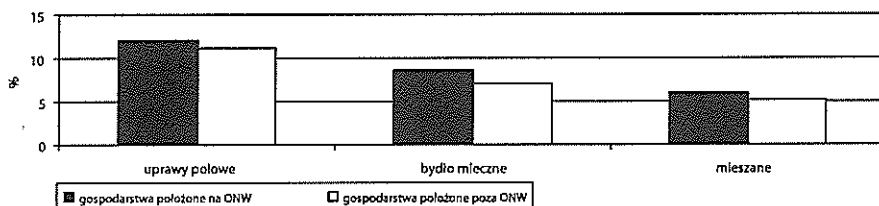

Rys. 4. Dochody uzyskane w gospodarstwach o wielkości 8-16 ESU, położonych na i poza terenami ONW

Źródło: Jak do rys. 1.

Dochód na 1 FWU (praca własna rolnika i członków jego rodziny) kształtuje się podobnie jak dochód z gospodarstwa, tzn. jest o $\frac{1}{4}$ większy w gospodarstwach zajmujących się uprawą polową oraz produkcją mieszaną, nie położonych na ONW. W przypadku gospodarstw z bydlęciem mlecznym występuje sytuacja odwrotna – dochód ten jest większy w gospodarstwach z terenów ONW.

W obu analizowanych grupach gospodarstw stopa zadłużenia (rysunek 5) nie wykazuje istotnego zróżnicowania. Największa występuje w gospodarstwach z uprawami polowymi (średnio około 11%), najmniejsza zaś w gospodarstwach mieszanych (około 6%), co może świadczyć o niewielkiej skłonności ich posiadaczy do podejmowania ryzyka.

Rys. 5. Relacja kwoty zadłużenia w stosunku do łącznej wartości aktywów (%) w gospodarstwach o wielkości 8-16 ESU, położonych na i poza terenami ONW

Źródło: Jak do rys. 1.

Wśród gospodarstw położonych na terenach ONW ujemna stopa reprodukcji występuje w gospodarstwach z produkcją mieszaną, a na obszarach o korzystnych warunkach w gospodarstwach z chowem bydła mlecznego. Pozostałe podmioty gospodarcze charakteryzują się reprodukcją rozszerzoną, co świadczy o nastawieniu ich w dalszej perspektywie na rozwój (tabela 6).

**Relacja inwestycji netto do wartości środków trwałych (%)
w gospodarstwach o wielkości ekonomicznej 8-16 ESU**

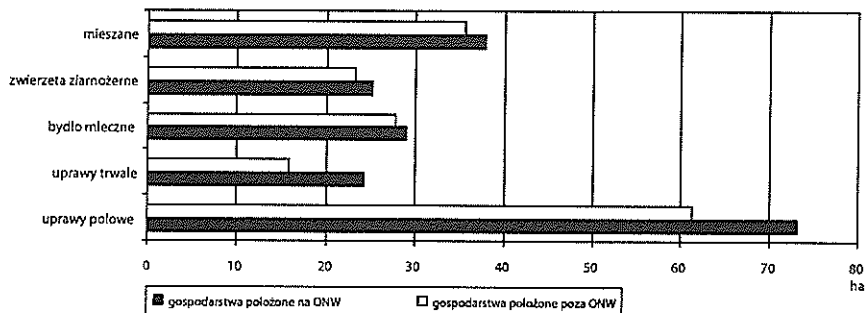
Typy rolnicze	Gospodarstwa		Różnica w punktach procentowych (3-2)
	na terenach ONW	pozostałe	
1	2	3	4
Uprawy polowe	2,4	2,0	-0,4
Bydło mleczne	1,1	-0,8	-1,9
Mieszane	-1,6	1,8	+3,4

Źródło: Jak w tab. 1.

Uogólniając, gospodarstwa o wielkości 8-16 ESU z terenów ONW posiadają większy obszar użytków rolnych, lecz dysponują mniejszymi zasobami kapitału i stosują mniejsze nakłady pracy w porównaniu do pozostałych gospodarstw. Większość z nich uzyskuje mniejsze dochody i nastawione jest na dalszy rozwój.

Gospodarstwa o wielkości 16-40 ESU

Gospodarstwa położone na terenach ONW i o wielkości 16-40 ESU wyróżniają większą powierzchnię użytków rolnych w porównaniu do gospodarstw pozostałych. Największa różnica pod tym względem ma miejsce w gospodarstwach nastawionych na produkcję roślinną (rysunek 6). Różnice te wynoszą około 16% w przypadku gospodarstw z uprawami polowymi i aż 35% w przypadku gospodarstw z uprawami trwałymi.

Rys. 6. Powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach o wielkości 16-40 ESU, położonych na i poza terenami ONW.

Źródło: Jak do rys. 1.

Największe nakłady pracy są w gospodarstwach z produkcją roślinną. Pośród gospodarstw położonych na terenach ONW, jedynie gospodarstwa ukierunkowane na uprawy trwałe wykorzystują większe nakłady pracy w porównaniu z analogicznymi gospodarstwami spoza obszarów o niekorzystnych warunkach (tabela 7). Zatrudnia się w nich około 4,7 osób, w tym ponad połowa to pracownicy najemni. Jest to być może związane z ich dość dużą, jak na ten typ gospodarstw, powierzchnią upraw.

Tabela 7

Nakłady pracy ogółem wyrażone w AWU (A) oraz średnia wartość kapitału w tys. zł (B) w grupach gospodarstw o wielkości ekonomicznej 16-40 ESU, położonych i nie położonych na terenach ONW

Typy rolnicze TF8		Gospodarstwa		Różnica w procentach $[(3-2):2]*100$
		na terenach ONW	pozostałe	
1		2	3	4
Uprawy polowe	A	2,47	2,96	+19,8
	B	525,5	583,2	+11,0
Uprawy trwałe	A	4,7	3,57	-24,04
	B	1001,5	1026,1	+2,4
Bydło mleczne	A	2,05	2,23	+8,8
	B	551,3	609,2	+10,5
Zwierzęta ziarnożerne	A	1,88	2,01	+6,9
	B	497,7	523,4	+5,1
Mieszane	A	2,01	2,07	+3,0
	B	451,1	467,5	+3,6

Źródło: Jak w tab. 1.

Organizacja produkcji roślinnej zarówno w gospodarstwach położonych na terenach ONW, jak i poza nimi, jest bardzo zbliżona (tabela 8). W gospodarstwach zajmujących się uprawą polową, chowem zwierząt ziarnożernych oraz mieszanych wyraźnie dominuje uprawa zbóż (ponad 70% arealu upraw). W ostatnim przypadku jest to związane z prowadzoną przez gospodarstwa dość dużą produkcją zwierzęcą. W gospodarstwach z uprawami trwałymi w obydwu grupach gospodarstw dominują plantacje sadownicze (70-80%), a gospodarstwa zajmujące się chowem bydła mlecznego oprócz zbóż na dużą skalę uprawiają rośliny pastewne.

Tabela 8

**Organizacja produkcji roślinnej i zwierzęcej w gospodarstwach o wielkości ekonomicznej 16-40 ESU
położonych na i poza terenami ONW**

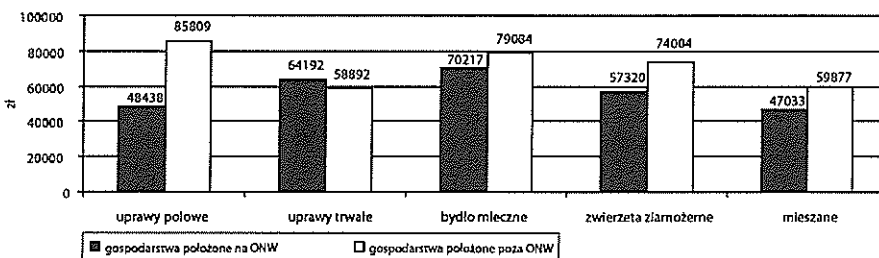
Zmienna	Gospodarstwa położone na terenach ONW						Gospodarstwa pozostałe					
	uprawy polowe	uprawy trwałe	bydło mleczne	zwierzęta ziarnożerne	mieszane	100,0	uprawy polowe	uprawy trwałe	bydło mleczne	zwierzęta ziarnożerne	mieszane	100,0
Powierzchnia UR												
razem (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym:												
zboża	71,0	14,7	42,5	86,2	71,4	85,3	64,1	8,4	46,3	85,3	67,7	85,3
inne uprawy polowe	20,6	0,4	3,5	6,1	9,8	10,3	24,2	2,4	8,2	10,3	18,8	10,3
uprawy ogrodnicze	3,5	2,6	0,5	0,1	0,8	0,4	7,5	3,6	0	0,4	1,3	0,4
uprawy trwałe	1,0	80,8	0	0,1	0,1	0,2	0,8	82,0	0	0,2	0,2	0,2
sady	1,0	79,5	0	0,1	0,1	0,2	0,8	74,8	0	0,2	0,2	0,2
uprawy pastewne	3,9	1,3	53,5	7,5	17,9	3,8	3,4	3,6	45,5	3,8	12,0	3,8
Liczba sztuk												
przeliczeniowych												
zwierząt (%)	100,0	0,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	0	100,0	100,0	100,0	100,0
z tego (%):												
krowy	11,6	0	74,0	1,0	22,5	0,6	11,8	0	73,5	0,6	21,6	0,6
pozostałe bydło	18,0	0	23,1	1,5	16,0	1,1	16,9	0	23,6	1,1	15,3	1,1
owce i kozy	0,6	0	0	0	0,2	0	2,5	0	0	0	0,2	0
trzoda chlewna	58,8	0	2,75	70,8	54,8	62,1	61,1	0	2,8	69,9	62,1	69,9
drób	10,6	0	0	26,4	6,2	0,6	6,5	0	0	28,2	0,6	0,6
pozostałe zwierzęta	0,4	0	0,1	0,3	0,3	0,2	0,2	0	0,1	0,2	0,2	0,2

Źródło: Jak w tab. 1.

Jeśli chodzi o produkcję zwierzęcą, to największą liczbą sztuk przeliczeniowych zwierząt (LU) charakteryzują się gospodarstwa z produkcją trzody chlewnej i drobiu, nieco mniejszą gospodarstwa z chowem bydła mlecznego oraz gospodarstwa mieszane, produkujące głównie trzodę chlewną.

Największą obsadę zwierząt na 1 ha powierzchni pastwnej mają gospodarstwa z produkcją bydła mlecznego, natomiast brak jest takiej obsady w gospodarstwach z uprawami trwałymi, co wynika z bardzo wąskiej specjalizacji produkcji tych gospodarstw.

Dochód gospodarstw o wielkości ekonomicznej 16-40 ESU w 80% badanych przypadków jest wyższy w gospodarstwach położonych poza ONW (rysunek 7).

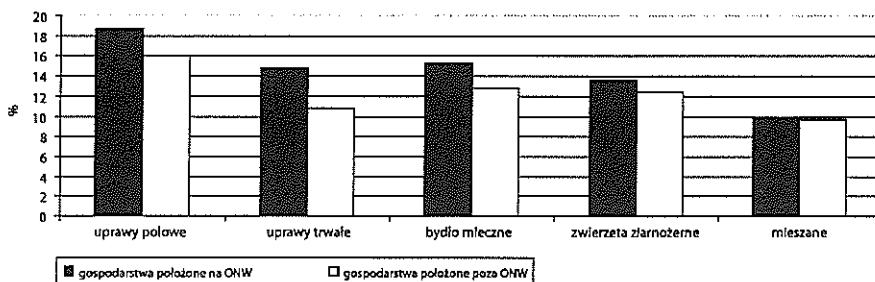

Rys. 7. Dochody uzyskane w gospodarstwach o wielkości 16-40 ESU, położonych na i poza terenami ONW

Źródło: Jak do rys. 1.

Jedynie gospodarstwa zajmujące się uprawami trwałymi, położone na terenach ONW, uzyskały większy o 8% dochód w porównaniu z pozostałymi gospodarstwami. Podobnie kształtuje się dochód na 1 pełnozatrudnioną osobę (FWU) w gospodarstwie. Jest to związane głównie z ich dużym potencjałem wytwórczym w postaci większej powierzchni upraw oraz nakładów pracy.

Relacja kwoty zadłużenia w stosunku do łącznej wartości aktywów kształtuje się na wyższym poziomie w gospodarstwach położonych na ONW (rysunek 8). Wiąże się to być może z dużą powierzchnią użytków rolnych tych gospodarstw oraz z niewspółmiernie małymi do tej powierzchni zasobami kapitału i nakładami pracy.

Rys. 8. Relacja kwoty zadłużenia w stosunku do łącznej wartości aktywów (%) w gospodarstwach o wielkości 16-40 ESU, położonych na i poza terenami ONW

Źródło: Jak do rys. 1.

Ujemna stopa reprodukcji majątku trwałego występuje jedynie w gospodarstwach mieszanych, położonych na terenach ONW (tabela 9). Gospodarstwa te inwestując, starają się w zasadzie utrzymać istniejący stan środków trwałych. Pozostałe podmioty gospodarcze charakteryzują się reprodukcją rozszerzoną (1,3-5%), co świadczy o chęci ich dalszego rozwoju.

Tabela 9

**Relacja inwestycji netto do wartości środków trwałych (%)
w gospodarstwach o wielkości ekonomicznej 16-40 ESU**

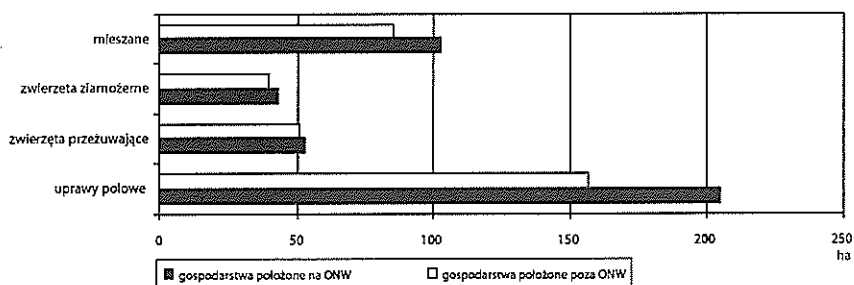
Typy rolnicze	Gospodarstwa		Różnica w punktach procentowych (3-2)
	na terenach ONW	pozostałe	
1	2	3	4
Uprawy polowe	1,4	3,4	+2,0
Uprawy trwałe	1,3	2,4	+1,1
Bydło mleczne	4,3	5,0	+0,7
Zwierzęta ziarnożerne	1,7	0,5	-1,2
Mieszane	-0,15	4,7	+4,85

Źródło: Jak w tab. 1.

Reasumując, gospodarstwa o wielkości 16-40 ESU z terenów ONW posiadają większą powierzchnię użytków rolnych oraz nieznacznie mniejsze zasoby kapitału, cechują je też mniejsze nakłady pracy. Generują mniejsze dochody oraz wykazują większy stopień zadłużenia. Cechują się jednak w większości reprodukcją rozszerzoną, czyli chęcią do dalszego inwestowania w modernizację i rozwój.

Gospodarstwa o wielkości 40-100 ESU

Średnia powierzchnia gospodarstw o wielkości ekonomicznej 40-100 ESU jest większa na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (rysunek 9). Największe gospodarstwa są nastawione całkowicie lub częściowo na produkcję roślinną, a ich powierzchnia przekracza nawet 200 ha. Z kolei zaś gospodarstwa z typową produkcją zwierzęcą są znacznie mniejsze, o średnim obszarze do 50 ha.

Rys. 9. Powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach o wielkości 40-100 ESU, położonych na i poza terenami ONW

Źródło: Jak do rys. 1.

Zatrudnienie w pełnym wymiarze pracy w gospodarstwach na terenach ONW i poza nimi nie jest bardzo zróżnicowane (tabela 10). Największe nakłady pracy przypadają na gospodarstwa z uprawą polową (ponad 3,5 osoby), najmniejsze zaś z chowem zwierząt ziarnożernych (prawie 2,4 osoby), co może być związane z ich znacznie mniejszą powierzchnią użytków rolnych.

Tabela 10

Nakłady pracy ogółem wyrażone w AWU (A) oraz średnia wartość kapitału w tys. zł (B) w grupach gospodarstw o wielkości ekonomicznej 40-100 ESU, położonych i nie położonych na terenach ONW

Typy rolnicze	Gospodarstwa		Różnica w procentach [(3-2):2]*100	
	na terenach ONW	pozostałe		
1	2	3	4	
Uprawy polowe	A	3,78	3,51	-7,2
	B	1067,2	1078,5	+1,0
Zwierzęta przeżuwające	A	2,85	2,97	+4,2
	B	1004,6	1211,8	+20,6
Zwierzęta ziarnożerne	A	2,37	2,36	-0,4
	B	952,6	868,3	-8,8
Mieszane	A	2,93	2,83	-3,4
	B	890,0	1028,3	+15,5

Źródło: Jak w tab. 1.

Główną pozycją w produkcji roślinnej (tabela 11) w gospodarstwach z chowem zwierząt przeżuwających są rośliny pastewne, w pozostałych typach przeważają zboża, bez względu na położenie gospodarstw w lepszych bądź gorszych warunkach przyrodniczych.

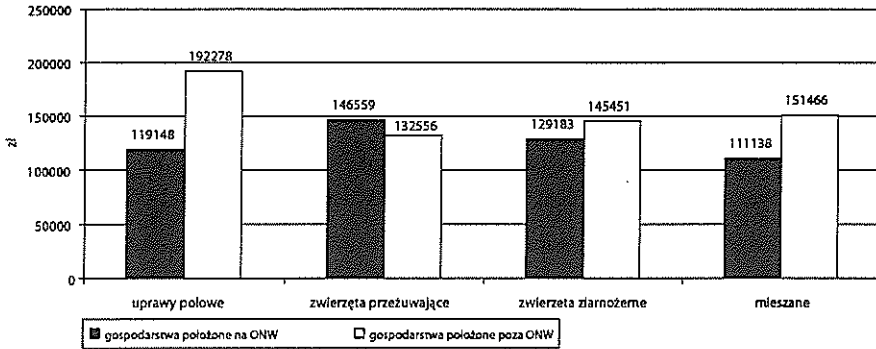
Struktura pogłowia zwierząt jest bardzo zbliżona w obydwu analizowanych grupach gospodarstw. Wszystkie gospodarstwa z wyjątkiem hodujących zwierzęta przeżuwające, są nastawione na produkcję trzody chlewnej.

Tabela 11
Organizacja produkcji roślinnej i zwierzęcej w gospodarstwach o wielkości ekonomicznej 40-100 ESU, położonych na i poza terenami ONW

Zmienna	Gospodarstwa położone na terenach ONW				Gospodarstwa pozostałe			
	uprawy polowe	zwierzęta przezuwające	zwierzęta ziarnożerne	mieszane	uprawy polowe	zwierzęta przezuwające	zwierzęta ziarnożerne	mieszane
Powierzchnia UR razem (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym:								
zboża	71,3	45,9	88,3	76,1	70,0	42,9	83,8	70,1
inne uprawy polowe	20,2	2,5	5,2	12,3	23,0	12,4	12,5	22,4
uprawy ogrodnicze	3,6	0	0,4	0,3	3,2	0	0,5	0,7
uprawy trwałe	0,3	0	0,1	0	0,5	0	0	0
sady	0,3	0	0,1	0	0,5	0	0	0
uprawy pastwne	4,6	51,6	6,0	11,3	3,3	44,7	3,2	6,8
Liczba sztuk przeliczeniowych								
zwierząt (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
z tego (%):								
krowy	9,2	61,3	0,5	14,4	10,0	61,75	0,5	11,3
pozostałe bydło	11,2	34,2	0,8	14,7	23,3	35,6	0,7	9,7
owce i kozy	0	0	0,1	0	1,6	0	0	0,3
trzoda chlewna	56,1	4,0	73,8	64,6	56,5	2,5	77,6	73,1
drób	23,3	0,3	24,5	6,3	0,5	0	21,2	5,4
pozostałe zwierzęta	0,2	0,4	0,3	0	8,1	0,1	0	0,2

Źródło: Jak w tab. 1.

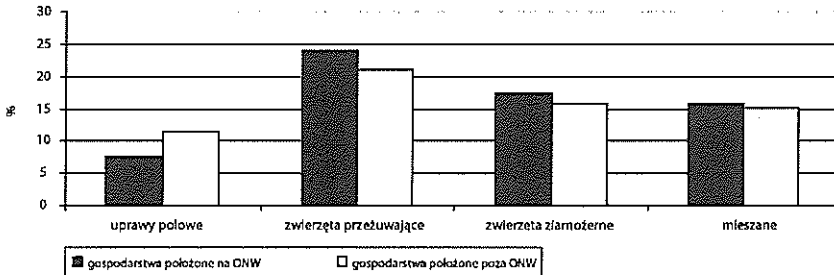
Najmniejsze dochody z badanych typów gospodarstw (rysunek 10) osiągają gospodarstwa mieszane z terenów ONW i są one o 24% mniejsze od największych dochodów wygenerowanych w gospodarstwach na obszarach ONW, a także o 42% mniejsze od największych dochodów uzyskanych w gospodarstwach poza ONW.

Rys. 10. Dochody uzyskane w gospodarstwach o wielkości 40-100 ESU, położonych na i poza terenami ONW

Źródło: Jak do rys. 1.

Największą stopę zadłużenia (rys. 11) wykazują gospodarstwa zajmujące się chowem zwierząt przeżuwających (odpowiednio 24% na ONW i 21% poza). Najmniej aktywni w powiększaniu i modernizowaniu swojego majątku są właściciele gospodarstw z uprawą polową, szczególnie z terenów ONW (7,5%).

Rys. 11. Relacja kwoty zadłużenia w stosunku do łącznej wartości aktywów (%) w gospodarstwach o wielkości 40-100 ESU, położonych na i poza terenami ONW

Źródło: Jak do rys. 1.

Gospodarstwa nastawione na chów zwierząt ziarnożernych z terenów ONW cechuje reprodukcja ujemna, pozostałe są nastawione na powiększanie i modernizację swojego dotychczasowego majątku, cechuje je więc reprodukcja rozszerzona. Stopa tej reprodukcji jest największa w gospodarstwach ze zwierzętami przeżuwającymi (tabela 12).

Tabela 12

**Relacja inwestycji netto do wartości środków trwałych (%)
w gospodarstwach o wielkości ekonomicznej 40-100 ESU**

Typy rolnicze	Gospodarstwa		Różnica w punktach procentowych (3-2)
	na terenach ONW	pozostałe	
1	2	3	4
Uprawy polowe	1,7	5,6	+3,9
Zwierzęta przeżuwające	5,2	7,5	+2,3
Zwierzęta ziarnożerne	-1,4	1,8	+3,2
Mieszane	1,4	5,5	+4,1

Źródło: Jak w tab. 1.

Gospodarstwa 40-100 ESU z terenów ONW posiadają, oprócz większej powierzchni użytków rolnych, nieco mniejsze zasoby kapitału. Ponoszą one poza tym porównywalne z pozostałymi gospodarstwami nakłady pracy. Osiągają generalnie mniejsze dochody, ale dużą ich część cechuje reprodukcja rozszerzona majątku trwałego.

Wnioski

W analizie sytuacji gospodarstw działających na obszarach ONW posłużono się materiałem empirycznym pochodzącym z bazy danych Polskiego FADN, odnoszących się do 2004 roku. W pierwszej części opracowania analizą objęto 11898 gospodarstw, w tym 48,2 % to gospodarstwa z terenów ONW. Druga część natomiast polegała na zbadaniu 2925 gospodarstw położonych na ONW oraz 3473 gospodarstw spoza ONW. Były to gospodarstwa o wielkości 8 i więcej ESU. Z ustaleń dokonanych na podstawie danych empirycznych wynikają następujące wnioski:

1. Gospodarstwa z terenów ONW odróżnia od pozostałych większy udział gospodarstw ukierunkowanych na produkcję zwierzęcą oraz gospodarstw o mniejszym potencjale wytwórczym. Mniejsze są u nich nie tylko zasoby kapitału i użytków rolnych, ale także nakłady pracy. Osiągają one w związku z tym znacząco mniejsze efekty gospodarcze i ekonomiczne, lecz mimo to cechuje je reprodukcja rozszerzona. Stopa tej reprodukcji jest jednak mniejsza niż w gospodarstwach położonych poza terenami ONW. Od tak zarysowanego ogólnego obrazu są jednak wyjątki.
2. Gospodarstwa o wielkości 8-16 ESU z terenów ONW dysponują na tle gospodarstw pozostałych większym obszarem użytków rolnych i mniejszymi zasobami kapitału. Cechują je też mniejsze nakłady pracy. Część z nich (z dominacją upraw polowych i z mieszaną, roślinno-zwierzęcą produkcją) osiąga mniejsze dochody, a te ostatnie charakteryzuje poza tym ujemna reprodukcja majątku trwałego. Dodatnią reprodukcją majątku trwałego cechują się gospodarstwa,

które są nastawione na chów bydła mlecznego i osiągają lepsze, w porównaniu do gospodarstw pozostałych, wyniki ekonomiczne.

3. Gospodarstwa o wielkości 16-40 ESU z terenów ONW posiadają użytki rolne o większym obszarze i nieznacznie mniejsze zasoby kapitału, w porównaniu z gospodarstwami z terenów o korzystnych warunkach. Cechują je też mniejsze nakłady pracy. Uzyskują one mniejsze dochody, z wyjątkiem gospodarstw prowadzących plantacje trwałe. Większość badanych gospodarstw charakteryzuje rozszerzona reprodukcja majątku trwałego.
4. Największe analizowane gospodarstwa z terenów ONW (o wielkości 40-100 ESU) posiadają, oprócz większej powierzchni użytków rolnych, także nieco mniejszy kapitał. Ponoszą też mniejsze nakłady pracy. Osiągają mniejsze dochody (wyjątkiem są gospodarstwa ze zwierzętami przeżuwającymi, łączące głównie opas bydła i produkcję mleka), a reprodukcję ujemną majątku trwałego wykazują jedynie gospodarstwa z chowem trzody chlewnej i drobiu, tj. nastawione na chów zwierząt ziarnożernych.

Konkludując powyższe, można stwierdzić, że:

- większość gospodarstw o wielkości 8 i więcej ESU z terenów ONW osiąga gorsze rezultaty ekonomiczne od gospodarstw pozostałych, ale cechuje je rozszerzona reprodukcja majątku trwałego, co sugeruje, że widzą one dla siebie perspektywę egzystencji w dostatecznie długiej perspektywie czasu,
- w warunkach ONW mogą istnieć efektywnie funkcjonujące gospodarstwa rolne, które osiągają lepsze wyniki ekonomiczne niż gospodarstwa funkcjonujące w lepszych warunkach.

Na zakończenie należy podkreślić, że poczynione ustalenia oparte zostały na jednorocznych danych empirycznych. Dla uwiarygodnienia tych ustaleń należałoby wydłużyć okres objęty analizą.

Literatura:

1. Józwiak W., Mirkowska Z.: Dochody różnych grup polskich gospodarstw na tle dochodów gospodarstw „starej” Unii. Program Wieloletni 2005-2009, nr 7, IERiGŻ-PIB Warszawa 2005.
2. Józwiak W.: Przewagi komparatywne polskich gospodarstw rolniczych. IERiGŻ-PIB Warszawa 2003.
3. Rozporządzenie Rady Ministrów z 14 kwietnia 2004 r. W sprawie szczegółowych warunków i trybu udzielania pomocy finansowej na wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania objętej planem rozwoju obszarów wiejskich (Dz. U. Nr 73, poz. 656, 2004r.).
4. Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa luty 2004 r.
5. Informacje ze strony internetowej: www.arimr.gov.pl
6. Informacje ze strony internetowej: www.iung.pulawy.pl